

СТОРІНКИ З МИНУЛОГО

Серпень
2024 р.

видання дрогобицьких краєзнавців Число 8 (28)

СМЕРТЬ І ПОХОРОНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ Маловідомі факти

(мовою оригіналу)

Коли Л. П. Квітка-Косач, що здобула собі під прибраним імям «Леся Українка» безсмертне ім'я в українському письменстві була останній раз у Києві¹, посторонній людині трудно було повірити, що її дні почислені. Вона виглядала майже здоровою, і тільки хто ближче придивився їй, міг помітити сліди тяжкої втоми. І справді, за ці три тижні, що вона їх провела в Києві, вона майже нікуди не виходила з помешкання матері, легко втомлювалась і здебільша лежала. Та все ж найшла вона силу взяти участь у сходах, які влаштував на її честь клуб «Родина», де відіграли її поетичну сцену-діяльог «Магомед і Айша», деклямували її вірші, співали пісні до її слів. У відповідь на привітання вона виголосила промову і весь вечір здавалася бадьорою й веселою...

А проте, коли Леся Українка виїжджала на Кавказ, усі знали, що вона ледви чи вернеться звідтіля. Це сумне прочуття сповнилося: з Кавказу привезли до Києва тільки її тлінні останки.

Неспокійні вісти почали приходити з Кавказу від часу її приїзду до Кутаїсу, де працював її чоловік. Їй відразу погіршало. До туберкульозу (сухот) нирок, на яку вона віддавна нездужала і яка примусила її жити останніми роками в Єгипті, долучилася туберкульоза шлунка. З початком липня дістала її рідня телеграму, що стан її здоров'я дуже загрозливий. Її мати О. П. Косач, відома в українській літературі під прибраним імям Олени Пчілки, виїхала до Кутаїсу. Звідсіля перевезли недужу поетку, за порадою лікарів, до Сураму. Весь час, не вважаючи на зріст недуги й тяжке страждання, вона була бадьора, говорила про свої літературні пляни й не думала про смерть. Та сили її все меншали, і вранці 1 серпня (19 липня ст. ст.) вона померла.

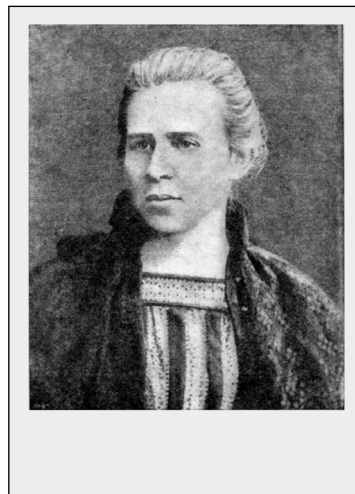
Смутна вістка тяжко вразила серця. Не хотілося вірити, що вже не стало тієї тонкої душевної організації, яка дала українському письменству такі чудові зразки високої поезії.

Коли до Києва дійшла вістка про смерть Лесі Українки, в українських колах почали турбуватися

похоронами. Ніхто нічого певного не знав: чи перевезуть тіло поетки до Києва, чи поховать на Кавказі. Тільки з приїздом О. П. Косач 6 серпня (24 липня ст. ст.) стало відомо, що тіло покійної вже прибуло до Києва і що його поховать на Байковому кладовищі поруч могили батька. Дня 6 серпня рано прибули до Києва тлінні останки Лесі Українки.

Вранці почали збиратися на залізничному двірці рідня покійної, приятелі і знайомі, громадські діячі, представники українського літературного, мистецького й театрального світу, поклонники та звеличники таланту покійної. На пероні товпились із квітами в руках гуртки людей, що витали дорогі останки. Нарешті в 12 год. вагон із тілом Лесі Українки пересунули на запасні рейки й там відчинили. Люди збились біля вагону. Застукали молотки: то розбивали скриню, в якій прибула домовина з тілом. На скрині лежав великий вінок із дубового листя. Нарешті виняли труну. Родина і близькі входять до вагону і складають квіти. Потім на день вагон знову замкнули... Згідно з бажанням покійної, тіла не переносили нікуди, і похоронний похід вийшов другого дня (7 серпня) з двірця. Учасники похорону почали прибувати на двірець, ще перед визначеною годиною. В 3 години, коли жалібний похід вирушив на Байкову гору, зібралася перед двірцем велика юрба. А проте літня пора, коли багато людей покинуло місто й не було студентства, відбулася на величавості похорону: не були вони такі величаві, як похорони Грінченка чи Лисенка...

Згідно з волею покійної, під час перенесення тіла на кладовище, не було ніяких відправ. Тільки

Леся Українка (1871 – 1913).
Накладом т-ва
«Академічна поміч».
В-во «Житє», 1920-ті рр.

¹ Здається, навесну в 1913 р.

Похоронний похід зближається до кладовища.

на чолі походу несли хрест. Поліція, помітивши велике зацікавлення громадян похороном Лесі Українки, **не дозволила нести домовини**, тим то її везли на похоронному возі. Цілий віз був покритий квітами й вінками з живих квіток. Покійна не любила металевих вінків і не раз висловлювала бажання, щоб, на випадок її смерті, не клали на її могилу металевих вінків. І тепер, згідно з її бажанням, її могила була засипана живими квітами.

На могилу склали, крім вязанок квітів, 30 вінків; багато з них з коротким, але змістовним надписом: «Лесі Українці». Вінки були від українських наукових товариств, редакції «Ради», редакції «Літературно-Наукового Вістника» («Незабутній товарищі-співробітниця»), редакції соціалістичного журналу «Дзвін» («Спільниці по думкам, товарищі по праці»), видавництва «Вік» («Поки ще буде на світі хоч єдина людина сумна, доти буде між людьми моя пісня смутна голосна»), від українських мистців («Мистцеві слова»), українських жінок («Своїй гордощі – Лесі Українці»), українських установ (клубів, «Просвіт» і ин.), рідні, родин Миколи Лисенка, гр. Тишкевича, родини Левицьких, Матушевських, Наталі Романович, Л. Старицької-Черняхівської («Вірному, незабутньому дорогому другові, провідній зірці»), родини Комарових² і ин.

Довкруги похоронного воза й за ним посунула величезна громада людей. Тут були представники місцевого українського громадянства, делегати, що прибули з Галичини, Одеси, Катеринослава, Чернигова, Полтави, Гуманя, Баку і ин.

На Безаківській вулиці спинили трамваєвий рух. Поліція відко ввесь час чогось вичікувала і проявляла особливу дбайливість. Це мимохіть звертало на себе увагу публіки. Коли зібрана громада почала співати «Вічну пам'ять», **поліція припинила спів**, і при цьому один із урядовців поліції завважив, що у православних співають перед труною, а не за труною. З Безаківської вулиці похід пішов на вул. Маріїнсько-Благовіщенську³. Тут, коло Паньківської, процесію зустрів новий відділ поліції, що оточив похід із усіх сторін. Похід прибрив особливих ознак, що пригадували демонстрацію; напереді офіцерська кіннота, по боках піхотинці, ззаду сторожа на конях...

Похід, як це було подано у пресі, мав перейти вулицею Маріїнсько-Благовіщенською, а потім Великою Васильківською. Багато людей очікувало його на перехресті цих вулиць. Поліція спрямувала похід на вул. Кузнечну і ті, що ждали на вул. Васильківській, не могли до нього долучитись. Потім похід звернув вул. Діловою на В. Васильківську. На закруті вулиці, що вела на кладовище, знову почали співати «Вічну пам'ять». **І знову від поліції понісся наказ: «Перестати! Перестати!»** – і пісня замовкла...

Над свіжою могилою Лесі Українки, зліва – мати поетки Олена Пчілка.

На кладовищі, біля могили, зібралось багато людей, що прибули раніш від походу. Тут чекав новий відділ поліції. На брамі кладовища зустрів похід священник. Поліція пропустила рідню й частину громади, **а далі почала спиняти решту**. Зчинився стиск. Пробували замкнути цвинтарну браму. Нарешті громада ввійшла й пішла вслід за домовиною, у супроводі поліції. **Могила оточила поліція й допустила тільки рідню та делегатів**. Після відправи спустили труну в землю.

³ При цій вулиці був дім, де жили батьки Лесі Українки та жила сама поетка, заки вийшла заміж.

² Тут автор статті має на думці родину письменника Модеста Левицького (1866 – 1932); Федір Матушевський, український громадський діяч і письменник (1871 – 1919), редактор українських щоденників «Громадська Думка» (1905 – 1906), «Рада» (1906), 1919 р. посол У. Н. Р. у Греції; Наталя Романова-Ткаченко, українська письменниця (* – 1884); Людмила Старицька-Черняхівська, донька поета Михайла Старицького, теж письменниця (* – 1868), приятелька Лесі Українки; родина Михайла Комарова, українського вченого (1844 – 1913), автора рос.-укр. словника (прибране ім'я М. Уманець) жила в Одесі.

Посипались у могилу квіти. Заспівали «Вічну пам'ять» і довго стояли над могилою. Промов не було. **Поліція заборонила.** Нарешті поліція наказала публіці розійтись.

При брамі кладовища ввесь час вартували поліційні урядовці, а перед брамою стояв відділ кінної сторожі.

Так ховали Лесю Українку... Дня 12 серпня (29 липня ст. ст.) з почину українців-католиків відправили в костелі св. Миколая святочне поми-

нальне Богослуження за душу Лесі Українки. На Богослуженні була мати покійної, рідня, знайомі і представники українського громадянства.

Переклала **Марія ДЕРКАЧ**⁴
Часопис «Життя і знання». –
Львів, 1938 р., Ч. 7-8, С. 201-203.

⁴ Стаття була надрукована в журналі «Украинская жизнь» за 1913 р. (Ч. 7-8, С. 126 – 131), що виходив у Москві.

ІСТОРІЯ ХЛІБА

(мовою оригіналу)

Сьогодні важко собі подумати, як можна жити без хліба. Бо ж хліб – головна пожива, ко- нечна нам до життя, майже як вода.

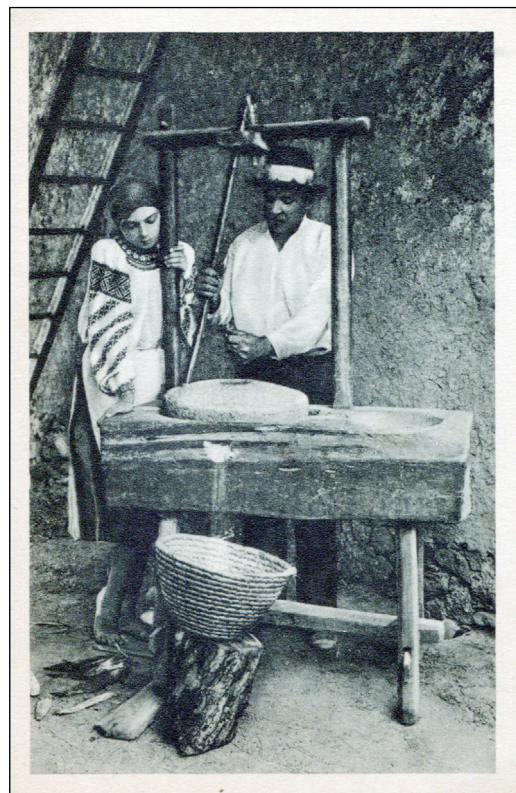
А проте був час, коли люди не знали хліба й обходилися без нього. Було це тоді, коли люди не знали вогню, тим то не могли нічого пекти. Їли тоді сирове мясо з упольованих звірят, сирові овочі, а в біді – то й корінці ростин. Коли часом і їли зерно збіжєвих ростин, то тільки ще заки зерно дозріло, коли було ще зелене, мяке та со- ковите. Та вже як навчилися люди розводити во- гонь, почали думати, як пекти хліб. Бо ж тут треба було ще знати, що його слід розчинити, замісити, виробити в буханці.

Як власне до того дійшло, ми насправді не знаємо, бо ніде цього нема записаного.

Ми можемо собі тільки уявити більш-менше, як це могло статися. Це буде тільки імовірність, а не конче суцця правда. А могло воно бути, наприклад, так. Коли люди вже навчилися розво- дити вогонь, то перше, що пекли на ньому, було – мясо. Хліба не могли ще пекти, бо ж не вміли ще молоти його на муку. Але могли вже варити до- стигле зерно всякого збіжжя – пшеницю на кутю, ячмінь – на логазу¹. Ясно, що це зерно було спершу неопихане². То аж пізніше комусь могло прийти на думку, що коли заопихати зерно, то воно скоріше звариться. Пізніше навчилися його не тільки опихати, але й молоти. Перший млин був дуже простий: жінка брала камінь, сяк-так вигладила один бік його, насипала на нього зерна й терла те зерно другим, меншим каменем, що його держала обіруч. Це перші жорна, це була й перша мука. З цієї муки варили кулешу, чи пражуху.

Як же ж можна було впасти на думку, що муку можна не тільки варити, але й пекти з неї хліб?

А хоча б так. Якась жінка всипала муку в горщик із водою, поклала його на жар, щоб зварити із неї кулешу. Аж тут увіходить сусідка позичити вогню, чи ще чогось. Господиня стала з нею до розмови. Сусідка говорить, говорить, наша господиня заслухалася та й собі розбалакалась, що й забула про кулешу. Нарешті сусідка прощається. Господиня йде до багаття, щоб набрати сусідці жару, й аж тоді нагадує собі кулешу. Дивиться, а вона зверху ствердла, немов та кора на дереві. Бере за горщик, а він розлітається, перегорів на вогні, нарешті лус, а з нього випала кулеша, вся обкладена також корою,

При жорнах. «Українське видавництво».
Краків, 1941 – 1944 рр.

¹ Логаза – ячмінна каша.

² Неопихане – неочищене.

тверда, що той камінь. Має господиня подвійну шкоду. Але цікава, розлупила невдалу кулешу, оглянула добре, понюхала – пахне гарно, далі – покоштувала: смакує. І як вернувся чоловік, дала йому покоштувати цього першого «хліба», йому теж смакує, каже, щоб на другий раз ізнову таке зробила. Довідалися сусіди як і що, і вже почали й собі пекти прісні коржі.

Але ось якась із пізніших жінок розчинила тісто, спекла з нього коржі, а посудину, забувшись, лишила невимитою. За кілька днів знову розчинила тісто в тій самій посудині й, не вичистивши її, не обпаривши, думала собі – і це тісто, й то тісто!

Та тут знову щось відірвало її від тієї роботи до іншої. Чи сусідка запросила її, чи чоловік завдав іншу роботу – досить, що вона лишила тісто. Вертається за якийсь час, а її тісторосло удвоє, чи утроє більше. Бере вона те тісто, кладе його на широкі листки (вже не в горшки, бо горшків шкода, щоб тріскали), та пече на жарі. Спекла, кушає – куди смачніше, ніж прісні коржі. Оце й був перший хліб на квасному тісті, бо тісто, що залишилося було з попереднього печива на боках посудини, сквасніло було й викликало киснення тіста. Аж тепер це був уже наш справжній хліб. Був він із грубо меленої муки з грисом, але все ж це був уже хліб.

Оце була б, так сказати, здогадна передісторія хліба. А тепер перейдемо вже до справжньої історії хліба.

Китайці й індійці не знали в давнину хліба, заступав його в них риж та пшоно. Зате хліб був головною поживою в давніх єгиптян. Знаємо це із шматків скаменілого хліба, що його находили та находять у повідкопуваних гробницях єгиптян. І у фенікійців, жидів та греків хліб був теж головною поживою.

Жиди пекли хліб у пекарських печах, у гарячому попелі, на розпеченому камінні або на металевих плитах. У часі своїх мандрівок за Авраама, Ісаака й Якова та за Мойсея пекли хліб над вогнем у призначених на це посудинах. При цьому, як знаємо з Письма Св., печенням хліба займалися жінки. Винайшли жиди переносні печі, де пекли хліб. Пекли жиди хліб прісний, але від фенікійців навчилися пекти хліб на квасному тісті. І римляни (172 р. до Хр.) навчилися цього способу від фенікійців.

У греків був спершу некиснений хліб, здебільше, ячмінний із водою, оливою, молоком і т. п. Такий прісний хліб називали греки мадза (латинське «massa»). Перший згадує такі «μαῖζα» грецький поет Гесіод – були вони головною поживою греків уже в V і IV ст. до Хр.³

Справжнім уже хлібом був у греків «άρτος» (назва ця й досі вживається в нашій Церкві). Були в греків різні роди «артосу», залежно від способу печення, виду, від роду муки чи збіжжя, а також і від країни, що з неї походила мука.

Греки, що винахід хліба приписували богині хліборобства Деметрі, вживали в часах Гомера, яких 1000 р. до Хр., до випіку хліба поздовжних посудин або звивали розтачане тісто у звиток. В Атенах давно вже були докладні приписи щодо ваги та виду буханців хліба. Ці приписи вдержалися геть пізніше, і то не тільки у греків, але перейшли й до римлян і обов'язували ще за римських цісарів, а то й пізніше. Буханки хліба у греків склалися з вісьмох частин або з чотирьох. Римляни прийняли грецьку форму печива, що складалася з чотирьох частин. Але ж у Помпеях, місті залитому в 79 р. по Хр. лавою Везувія, знайшли хліб, поділений на вісім частин.

Первісні римляни за часів королів їли сирове зерно збіжжя. Пізніш варили зерна збіжжя, а ще пізніше пражили його. Аж десь коло 400 р. до Хр. винайшли римляни спосіб місити тісто, так як це тепер робимо ми, та виробляти буханки (150 р. до Хр.) та паляниці. Від римлян навчилися пекти хліб галійці, а від них навчилися цієї штуки у всій Європі. За часів цісаря Августа (себто в часі, коли народився Ісус Христос) було в Римі вже 329 пекарів, що випікали хліб з муки, меленої у водяних млинах, порозміщуваних над р. Тибром. Римські пекарі були злучені в товариство (pictores) під опікою богині багаття Вести. Хто належав до цього товариства, не міг займатися іншим ремеслом. Коли повстали водяні млини над Тибром, витворилися товариства (цехи, корпорації) «мірошників збіжжя» й корабельників, що довозили до Риму збіжжя на кораблях. Ті організації разом із товариством пекарів були під контролею окремого урядовця. Та справжню нову й сильну організацію створили собі пекарі щойно за цісаря Траяна (98 – 117 по Хр.). Тоді випікали вже в Римі хліб троякого роду, а саме – звичайний, військовий і народний.

*

Через те, що хліб найголовніша пожива для людей, пекарі почали добре заробляти, багатіти й до того ремесла зголошувалося багато людей. Тим то влада, головню в середньовіччі, почала заводити податки від печива, а до пекарів ставити великі вимоги та обмежувати їх у їх рухах. Отак у Франції король Людвік Святий (1226 – 1270) видав розпорядок, що ніхто не міг бути пекарем, хто не мав на це королівського дозволу. А німецький цісар Карло V (1519 – 1556) запорядив, щоб пекарі

³ Грецьку назву «μαῖζα» в'яснюють різно і старинні й новіші дослідники. Дехто лучив цю назву з єврейською назвою «маца», що

в жидів означає некиснені коржі, відомі із св. Письма «опрісноки». Дуже можливо, що греки взяли цю назву від семітських племен, бо з ними часто стикалися.

під карою постачали хліб в означеній кількості до продажу, щоб увесь хліб пекли з тієї самої муки, та щоб ціна за хліб була постійна... Один із розпорядків паризької влади з 13 травня 1569 р. приписує таке: «Пекарі мусять при праці стояти завсіди в довгих сорочках з беретами (шапочками) на головах. Виходити їм із дому не вільно. Тільки в неділі можуть іти на Службу Божу в сірих одягах, але без шпади⁴».

До XVII в. не відділювали отрубів від муки – то щойно від того часу почали це робити.

⁴ Шпада – шпага – довга, пряма, вузька зброя, щоби колоти супротивника.

*

Згодом кожний народ, кожна країна завели в себе печиво, випікане на свій спосіб. У нас по селах печуть хліб, здебільша, житній разовий, в Наддніпрянщині, до її захоплення московськими большевиками, мав перевагу хліб пшеничний, питльований.

Антін ЛОТОЦЬКИЙ

Часопис «Життя і знання». – Львів, 1938 р., Ч. 7-8, С. 216-217.

БАТЬКО МАХНО

(мовою оригіналу)

(Подаються уривки зі статті.)

Дуже голосною фігурою став Нестор Махно не тільки на В. Україні, але й поза її межами.

Револуційний рух народніх мас півдня України в губерніях Катеринославській, Херсонській і Таврійській в роках 1917 – 1922 названо його ім'ям – «Махновщиною».

Багато байок зв'язано з цим ім'ям і різні люде по різному освітлюють діяльність Махна, та все це не далеко відбігає від правди.

Анархіст Аршинников і начальник штабу Махна В. Білаш у своїх книжках про Махна й махновщину виставляють цей рух в якнайліпшому світлі, оминаючи його темні сторони.

Письменник Клим Поліщук, цілком не ознайомлений з діяльністю Махна, в своєму романі «Гуляйпільський Батько» зідеалізував і самого Махна й махновщину, грубо розминувшись з життєвою правдою.

Не беру на себе сміливості описувати махновщину, а подам лише нижче ряд фактів, що їх або був сам свідком, або зачерпнув із достовірних джерел.

Події 1917 р. оповідастиму докладно, дальші епізодично, бо пізніше не мав нагоди спеціально приглядатися до того руху. (С. 60)

Операції свої Махно проробляв поза Гуляй-полем, аби не ятрити проти себе місцеве населення, що хоч не дуже вороже ставилося до нього, але таки дивувалося, звідки беруться в нього гроші на веселе життя. З часом гуляйпільці довідалися про все, але нічого з того не робили, бо гроші чей же добував Махно не від них, а тягнув

з поміщиків, багачів – усяких, мовляв, контрреволюціонерів.

Чутки про діяльність Махна доходили до мене з перших його кроків. А коли ж він, опинившись на чолі громадських та інших інституцій, почав ширити свої анархістичні гасла та **ганьбити український рух і підкопуватися під нього**, довелося мені в червні й липні 1917 р. кілька разів улаштовувати в Гуляй-полі віча, на яких я старався знищити його шкідливий вплив. (С. 63)

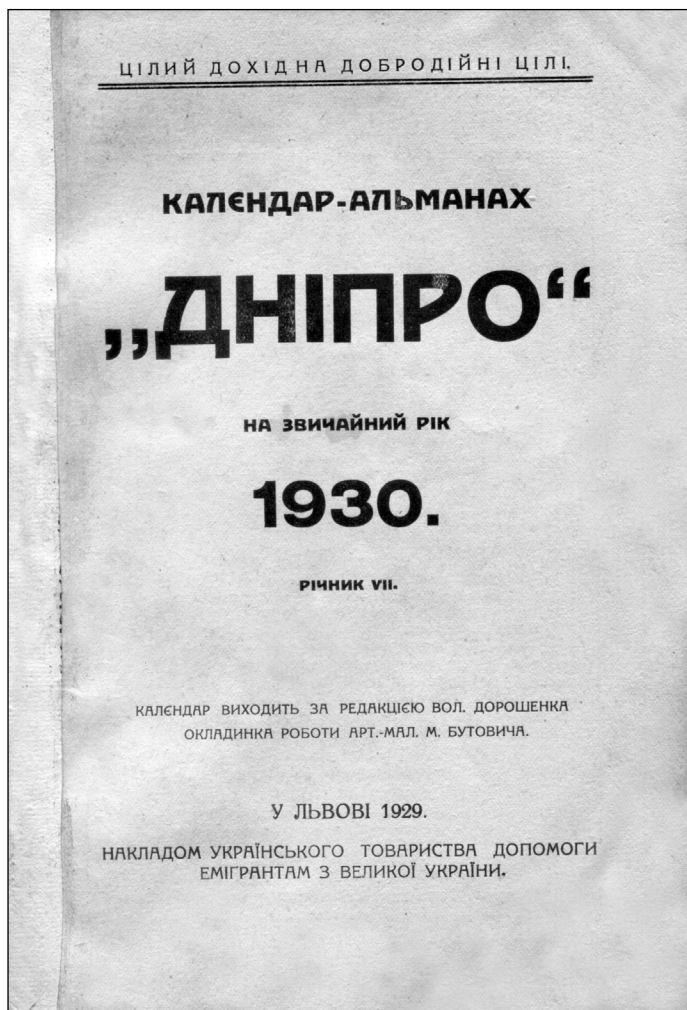
В Гуляй-полі йому сильно перешкождали деякі свідомі українські громадяни з бувших підстаршин російського війська, які ставили опір в його бандитських замірах. У відповідь на цей опір Махно примінив до них терор.

Коли один із визначніших українських діячів Гуляй-поля, підстаршина Н., вернувся з якогось засідання, де сильно виступав проти Махна, додому й засів до вечері з своєю родиною, **Махно застрілив його через вікно з вулиці**. Так він з часом поступив і з іншими свідомими Українцями, які стояли в Гуляй-полі на чолі українського руху. (С. 65)

Коли банді бракувало поживи, вона спиняла тягарові поїзди й брала, що їй було потрібно й що лиш могла з собою забрати, а решту Махно роздавав доколичним селянам від імени «Батька Махна». Спиняв Махно й пасажирські поїзди, пасажирів грабив, а старшин і поміщиків, яких

Нестор Махно.

знаходив у поїзді, **выводив на поле і там їх, біля поїзду, розстрілював.** З пограбованих грошей якусь частину роздавав бідним пасажиром від «Батька Махна», а більшу частину забирав собі й пропивав їх із своєю бандою. (С. 66)

Станцію Кічкас, де був знаменитий залізничний міст, захопив Махно, щоб відтяти відступ українському війську. Тим мостом переходили тоді військові поїзди з Донськими козаками, які вертали з фронту світової війни до себе на Дін. Махно, розтаборившись в Кічкасі, господарив по своєму: спинав коло мосту згадані військові ешелони з козаками, козаків обезброював й відпускав додому, **а старшин скидав з мосту в воду.** А треба знати, Дніпро там страшенно глибокий і має незвичайно сильну течію, бо ріка тут дуже вузька й вода рвучно проривається вділ, між високими крутими скалистими берегами. Ось з цього мосту й казав Махно своїй банді **скидати нещасних старшин у воду.** Банда стояла на мості й сміялася, дивлячися на те, як нещасні летіли коміть головою у воду. Урятуватися там було годі. **Силу людей перетопив там Махно.**

Про це розповідає й бувший начальник шта-

бу Махна В. Білаш у своїх споминах, **де описує жорстокости з великим вдовolenням.** (С. 67)

Отаким-то шляхом зміцнював Махно свою силу. Де підкупом, де брехнею, а де й простим убійством, аби жити самому, гуляти, пити й крутити всім. Завсіди був і він сам, і всі біля нього п'яні, як про це свідчить у своїх спогадах і згадуваний уже В. Білаш. Між иншим цей Білаш наводить такий факт.

На ст. Пологи прийшов поїзд Махна з ним і його бандою. На станції було маса пасажирів, що чекали на поїзди, які курсували неправильно. Раптом знявся крик і до Махна його «ребята» підвели священика, якому закидали, що він ніби агітував серед них, аби вони не воювали. Священик виправдовувався, що він не агітував, а взагалі говорив людям, що час би вже перестати різати один другого, а жити тихо й дружно. **Махно наказав його спалити живцем у паровозі.** Білаш з насолодою описує, як махнівські молодці вхопили нещасного, втягнули в паротяг і, відчинивши дверці від палаючої печі паротягу, почали вштовхувати його туди. Священик опирався, як міг, але міцні руки розбишак впхали спочатку голову священика в грубу. Зайнялося волосся, далі вштовхнули тіло, нарешті ноги... – дверцята замкнулись, а навколо все реготалось.

Таких учинків за Махном і його бандою безліч. Колись чимало їх вийде на світ Божий, але певна річ – більшість зостанеться невідома. У всякому разі ідеалізувати цього жорстокого кровопивця не годиться. (С. 70)

Юрій МАГАЛЕВСЬКИЙ

*Календар-альманах «Дніпро». –
Львів, 1929 р., С. 60-70.*

Р. С. Мабуть саме за вищенаведені «заслуги» батько Махно¹ став у нас національним героєм, позаяк у 2013 р., до 125-річчя його уродин, Національний банк України присвятив йому пам'ятну двогривневу монету, яка вийшла тиражем 30 тис. екземплярів. Незайвим буде підкреслити, що у 2009 р., згідно плану випуску на цей рік, світ повинна була побачити пам'ятна монета, присвячена 100-річчю уродин нашого національного героя – Степана Бандери. Однак вона так і не була викарбувана... Відомо, що Україна багата на різного роду абсурди і, цілком можливо, що саме через них сьогодні на нашу державу лягають численні важкі випробування.

Володимир САДОВИЙ

¹ Про «подвиги» Махна див. «Сторінки з минулого», Ч. 8, 2022 р.

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ПОРЦЕЛЯНА

(мовою оригіналу)

Не можна сказати, щоб українці любувалися в порцеляні. Незвичайно розвинене мистецьке ганчарство, непевні часи майже постійних воєн, нарешті вроджена українцям любов простоти й суворости життя не сприяли приходів порцеляни на Україну, чи з Китаю й Японії, чи з Заходу, н. пр., з Німеччини, що вже в середньовіччі мала досі відомі порцелярні в колишній словянській, тепер понімецьченій оселі Мишні під Берліном (тепер – Meissen).

А проте багата й на каолін (порцелянова глина) наша земля не давала спати ласим на гроші чужинцям, які знали, що з цієї сировини можна б виробляти чудову порцеляну, й, нарешті, хто цього сподівався б? 150 років тому повстало на Волині велике порцелянове виробництво. І не тільки повстало: воно виробляло порцеляну такої якості, що її замовляли звідсіля найзнатніші роди, а то й королівські двори. Ще й тепер можна оглядати та подибати цю волинську порцеляну у збірках музеїв та по крамницях зі старовиною як не аби яку рідкість, а збирачі старовини платять за неї великі гроші...

*

Як зродилася ця порцеляна? Було це напередодні поділу Польщі¹. В багатих польських шляхетських домах увійшла була вже в моду голяндська, французька й німецька порцеляна, попит на неї був дуже великий. З цього попиту задумав скористати й польський король Станіслав Август² і заснував був і собі фабрику порцеляни у Варшаві. Виробляла вона, правда, тільки крихкі фаянси (гірший рід порцеляни) й наслідувала чужі зразки, але чимало людей захоплювалося й цим. Польські великі пани-магнати, що в усьому любили наслідувати короля, почали й собі шукати каоліну, і ось один із таких магнатів з українського спольщеного роду, кн. Йосип Чарториский, литовський стольник³, найшов собі відповідного майстра та задумав виробляти порцеляну на Волині. Дня 17 липня 1783 року (славетна на весь світ севрська фабрика порцеляни тільки на 40 літ молодша) князь підписав від імені спілки, яку для цього виробництва створив і в якій уділи були від 100 до 10.000 зол., щоб дати кожному змогу бути уділовцем, згоду з французом Франсуа Мезером – майбутнім директором фабрики. В

Зразки севрської порцеляни.

Корці на Волині, а власне на його передмісті Йосифині, почало свою роботу виробництво, що згодом здобуло собі славу, про яку ми вже згадували.

Під фабрику відступив Чарториский величезний будинок. У правому його крилі було помешкання Мезера й лябораторії (робітні), в лівому – склад виробів. Середину будинку займали внизу робітні, нагорі ж були салі-малярні із зразками найкращої закордонної порцеляни. За будинком тяглося велетенське подвіря з фабричними будинками. Франсуа Мезер узяв собі до помічі брата Мішеля, й обидва вони, на свій час високоосвічені та багаті досвідом мистці, взялися за роботу.

Сім літ пізніше, в 1790 році, корецька фабрика почала працювати, а що вироби її були справді незвичайні, розвивалася якнайкраще. В часі найбільшого розвитку працювала вона 86 верстатами і давала працю 1000 токарям. Робітники були різні: німці-саксонці, що вже відомі були з цього виробництва, варшавські майстри, та було й нашого брата чимало. Про останніх історик тих часів писав, що «багатьох місцевих русинів щасливо привчалося й вироблялося». У малярні працювали 73 робітники під проводом маляра Собійського, що діставав високу на ті часи платню: 15 злотих місячно й хату з паливом, світлом та прислугою, до того ж від дорожчих замовлень мав окрему винагороду.

Глинка на корецькі фаянси брали на місці, кращу, на порцеляну, привозили з віддаленої кількох миль Дубровиці, креміль – із Кремьянця, найкращу крейду – з Ямполья на Поділлі. В найкращі роки праці фабрики виходило з неї по 2000 штук виробів місячно; фабрика мала свої склади в Бердичеві й у Варшаві, а прихильне

¹ Розподіли Польщі між Росією, Прусією та Австрією відбулися у 1772, 1793 та 1795 роках.

² Станіслав Август (1764 – 1795) – останній польський король.

³ Стольник – колишній високий урядовець у Польщі.

відношення скарбу до виробництва (зменшене мито, звільнення від ревізій і т. д.) давало йому змогу ще краще розвиватись. Коли ж у 1793 році Мезер винайшов спосіб переробляти й корецьку місцеву глинку на порцеляну, то король Станіслав обдарував його не тільки королівським перстнем, але й найменував його шляхтичем.

Згодом слава корецької порцеляни почала поширюватись по всій Європі. Між іншим, із неї замовив чаєвий «кафтьор» (повний збір чашечок і тарілок) на 12 осіб російський генерал-губернатор Тутулмін; чашки «кафтьора» мали мати портрет цариці Катерини й коштувати 1000 карбованців. Цей виріб удався корецькій фабриці надзвичайно: цариця виходила на посуді така подібна, що Тутулмін прислав Собінському окремо 100 злотих, Мезерові ж золоту табакірку з портретом Катерини. Тимчасом Чарториський виїхав із політичних причин до Дрездену й не міг особисто наглядати фабрики. Після третього поділу Польщі (1795) Франсуа Мезер переїхав до Томашева на Люблинщині й заклав там свою фабрику порцеляни. Мішель Мезер пробував заступати брата, але це йому не вдавалося, нарешті вночі з 1 на 2 січня 1797 року, мабуть, через необережність робітників, що залили собі горло з нагоди Нового Року, у фабриці вибухнув вогонь і страшна пожежа знищила все виробництво допня: згоріли не тільки величезні запаси сировини та дорогі печі, де випалювали порцеляну й фаянс, але й два великі склади готових виробів та вся малярня з багатою збіркою найкращих німецьких, саксонських, французьких і китайських зразків порцеляни, форми та приладдя. Правда, Чарториський наказав із Дрездену відбудовувати якнайшвидше фабрику, але відбудова йшла пиняво, Мішель Мезер утратив довіря до Корця й 1803 року переїхав до Баранівки, де на власну руку заснував фабрику, що існувала до 1833 р.

Корецьку фабрику відбудували 1800 р., але до давнього значіння вона вже не дійшла: виробляла тільки фаянси й навіть новий директор, француз Мероль із Севру (у Франції), не поміг їй стати на ноги...

Знавці пишуть, що корецька порцеляна була надзвичайна: нагадувала славетні англійські вироби, була міцна і тверда, кресала искри й позолоту мала з червоनावим відтінком. Лагідні мальовила на ній були дбайливо виконані, ростинні орнаменти (оздоби) прегарно виведені. Колір тієї корецької порцеляни – блакитний у всіх відтінках, а найпростіший орнамент – сині квіточки, кинені на біле тло. У формі виробів Корець наслідував спершу закордонні зразки, але згодом почав ви-

конувати задуми власних мистців і різноманітністю своїх виробів не залишався позаду інших відомих європейських фабрик. На своїх výroбах фабрика клала свій знак – «Провидіння» (Боже Око в трикутнику), а від 1831 року російський напис «Корець» і рік поруч нього.

*

Крім Корця знаємо ще такі фабрики порцеляни, що існували на наших землях:

1. Б а р а н і в к а над Случем на Волині, заснував її Мішель Мезер. Вона мала шість печей. Потім перейшла на власність кн. Гагаріна і вживала навіть російського державного гербу. Занепадала 1833 р.

2. Г о р о д н и ц я над Случем, кілька миль убик від Корця, – перетривала з різними змінами до наших часів.

3. Т е л е х а н и на Поліссі, – виробляла білу порцеляну з ростинним і тваринним орнаментом, підупала на початку XIX ст., коли її виарендували жидам.

4. Г л и н с ь к о в Жовківському повіті, відома із свого сірого й кавового фаянсового посуду та зокрема люльок-султанок.

5. С е л и с ь к а в повіті Рава Руська, – виробляла жовтий поливою фаянс із кольористою орнаментикою.

6. К р а в с ь к е (Кравська Гора?) в золочівському повіті, з виробами, як у Селисках.

7. Л ю б и ч а К о р о л і в с ь к а, пов. Рава Руська, – виробляла простий, але міцний фаянс із витисканим кольористим орнаментом.

Ясна річ, що кожна така фабрика мала свої значки, що змінювалися відповідно до того, яку долю котра з них переживала. За польських часів бували польські написи на зразках, за російських – російські. Крім того, були ще й інші значки, по яких було пізнати, з котрої фабрики який виріб.

*

Нарешті відомі були з виробу порцеляни і дві фабрики над Дніпром. Одна була у славному Межигір'ї під Києвом, де був відомий запорозький монастир. Основана ще 1778 року, вона перейшла 1810 р. під управу міста Києва, потім згоріла, у 1812 р. її відбудували й від 1822 р. вона стала власністю російського уряду. Всі ці переходи можна пізнати по фабричних значках межигірської фабрики: Межигір'я, Київ-Межигір'я, Київ...

Друга була в селі В о л о к и т н о м у на Чернігівщині. Обидві фабрики, зокрема волокитницька, виробляли дуже добру й гарну порцеляну, вельми подібну до севрської.

Анатоль КУРДИДИК

Часопис «Життя і знання». – Львів, 1938 р., Ч. 7-8, С. 212-214.